

МАТЕРІАЛЬНИЙ АРТЕФАКТ ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто матеріальний артефакт як феномен культури. Проаналізовано тезу про артефакт як основну культурну одиницю.

Ключові слова: артефакт, культура, матеріальне-ідеальне, предметне поле дослідження, феномен культури.

Рассмотрен материальный артефакт как феномен культуры. Проанализирован тезис об артефакте как основной культурной единице.

Ключевые слова: артефакт, культура, материальное-идеальное, предметное поле исследования, феномен культуры.

In article clarified material artifact as a phenomenon of culture. Critically analyzed the thesis about the artifact as a main cultural unit.

Key words: artifact, culture, material-ideal, the object area of research, a cultural phenomenon.

Досягнення реалізації культурного й духовного потенціалу людства на кожному етапі його розвитку закріплюється за допомогою матеріальних носіїв. Тому саме через дослідження штучних матеріальних елементів соціокультурної реальності людства можливе визначення інших, складніших компонентів його екзистенції. Існування будь-якого духовного прояву культури без певного матеріального носія апіорі позбавлене смислу, тому будь-яке спеціалізоване знання про культуру — історичне, етнологічне, мистецтвознавче тощо — фактологічно ґрунтується на дослідженні штучно створених об'єктів, матеріальних проявів культури.

Однією з найважливіших у цьому контексті є проблема дослідження матеріальних культурних проявів, тобто артефактів матеріальної культури.

Означена проблема співвідноситься з планом науково-дослідної роботи кафедри культурології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, затвердженим Міністерством освіти і науки України, а також узгоджується з темою кафедри культурології ОНУ ім. І. І. Мечникова «Дослідження філософсько-методологічних, культурологічних та теоретико-системних аспектів знання та пізнання» (№ держреєстрації 011U005724, наказ ОНУ ім. І. І. Мечникова № 1268-18 від 13.05.11).

Категорія артефакту як матеріального прояву культури практично спеціально не досліджувалася ні в археологічних та історичних працях, ані у філософських, мистецтвознавчих та культурологічних.

У більшості довідкової літератури термін «культурний артефакт» пояснюється на основі праці А. Красноглазова «Функціонування артефакту в культурно-семантичному просторі» [1], проте автор не виокремлює матеріальні артефакти, визначаючи об'єктом дослідження

«художній образ у контексті культурно-семантичного поля літератури» [1, с. 4].

Праця Ю. Яковенка «Проблема артефакту в соціології» [2] за предметним полем лише почасти належить до культурології.

У зарубіжній науці артефакт досліджувався в праці М. Коула, який поклав цей феномен в основу «культурно-історичної психології» [3, с. 5]. Можна стверджувати, що М. Коул — єдиний, хто намагався дослідити артефакт теоретично, звичайно, в рамках культурно-історичної психології, яку він декларував як «науку майбутнього». Ієрархія артефактів у теорії М. Коула запозичена в М. Вартофського, який позиціює артефакти як «об'єктивізацію людських потреб і намірів» [4, с. 10]. Таким чином, у цих працях феномен артефакту розуміється достатньо широко, без виокремлення матеріальних артефактів як категорії.

Отже, наявні дослідження, по-перше, не можна назвати повною мірою «сучасними» (найновіше з них датується 1995 р.), а по-друге, вони характеризуються широким і не завжди визначеним полем дослідження.

У будь-яких фундаментальних наукових дослідженнях, зокрема гуманітарних, перш ніж розпочати власне процес дослідження, надзвичайно важливим є чітке окреслення його предметного поля, адже саме точність у його визначенні є основою побудови всієї логічної структури дослідження. Під предметним полем слід розуміти «сукупність феноменів, яку описуватиме теорія, побудована в результаті дослідження» [5, с. 34].

Концепт дослідження декларує побудову теорії матеріальних культурних проявів — артефактів. Для того, щоб чітко окреслити предметне поле цього дослідження, необхідно насамперед уточнити, які саме феномени належать до матеріальних артефактів, з'ясувати основну концепцію аналізу означеного феномену культури.

Мета — проаналізувати феноменологічний статус матеріальних артефактів як об'єктів культури, що передбачає вирішення таких завдань:

- аналіз артефакту як елементарної культурної одиниці;
- визначення динамічної концепції дослідження артефактів;
- з'ясування специфіки артефактів культури в контексті дихотомії «матеріальне-ідеальне».

До буття культури належать різноманітні предмети і явища: «це традиції та ритуали, це норми і цінності, це твори і речі» [6, с. 120]. З якої б позиції не вивчалася культура, її можна вивчати тільки за її проявами, в чому б ці прояви не містилися, якими б за походженням вони не були, яку б соціальну значимість не мали. Більшість дослідників виокремлюють категорію артефактів як «елементарну одиницю штучного світу» [1, с. 7], розуміючи під цим терміном «будь-який штучно створений об'єкт, як фізичний, так і ідеаціональний»

[1, с. 7]. Утім, в історії науки, зокрема філософії, основне питання якої — дихотомія «матеріальне-духовне», здійснювалися неодноразові спроби знайти якусь нейтральну категорію, на якій могла ґрунтуватися світова культурна парадигма (досвід позитивістів, «елементи світу» Е.Маха [7], «енергія» Р. Оствальда [8], «носії» С. Федосіна [9], «факти» в неопозитивістів тощо). Незважаючи на евристичну цінність цих пошуків, жодний їх результат, як свідчить практика, не став загально визнаним, адже, попри діалектичну єдність матеріального і духовного, в людській свідомості ці два поняття є різними.

Таким чином, розуміння артефактів як елементарної одиниці культури та штучного світу перебуває в одній площині, і, ймовірно, є недостатньо повним для метафізичної всезагальності, що декларується. Слід зазначити, що навіть автор такого підходу до дослідження артефактів О. Красноглазов акцентує на тому, що «всі теорії, які претендують на універсальність інтерпретацій, довели свою неадекватність для пояснення функціонування і динаміки глобальних соціокультурних систем» [1, с. 10].

З точки зору динамічної концепції культури, культура не є абстрактною засадою, в якій можна вивчати тільки деякі позачасові, «вічні» цінності, матеріалізовані в артефактах культури. Явища культури — суб'єктні, будь-який їх прояв позначений багатьма суб'єктами, від творця (творців) до дослідника, і кожне позначення спричиняє певні зміни в екзистенції артефактів (це і є динамікою культури). Культурна інформація не міститься в культурних проявах, «як молоко в глечуку: нахилили — потече, скільки влили — стільки і виллється, яким було всередині, таким залишиться і зовні, збереже одні й ті самі калорійність та жирність, хто б не пив» [10, с. 36].

Таким чином, хибним є розуміння артефактів як єдиної неподільної одиниці культури, по-перше, через надто широке їх трактування (до артефактів може належати більшість штучних об'єктів), а по-друге, через їх культурну мінливість, яка зумовлює неможливість адекватної фіксації. На нашу думку, артефакт — це культурна одиниця лише на практичному рівні, наприклад, в археології.

Таку точку зору можна імпліцитно спостерігати в антропологічних теоріях М. Коула [3] та М. Вартофського [4], які розуміли природу культурних проявів як «репрезентацію людської діяльності» [4, с. 43]. Хоча в цих теоріях феномен артефакту також розуміється дуже широко, «відповідно до доброї традиції Арістотеля» [4, с. 200], на відміну від вивчення артефакту як одиниці культури, тобто статичної категорії, культурні прояви розглядаються в процесі культурної еволюції. М. Вартофський зазначає: «Артефакт є для еволюції культури тим самим, чим є ген для біологічної еволюції» [4, с. 204], тобто одиницею не самої культури, а передання інформації про неї. Ця відмінність є принциповою, адже такий підхід характеризує артефакт з динамічної позиції, зважаючи на модальність суб'єкта пізнання.

Таким чином, можна стверджувати, що будь-яке здобуте під час дослідження артефактів знання про культуру не є статичним (істинним, остаточним, повним). Отриманий результат, «проміжний», «неповний» або навіть помилковий, все одно матиме евристичну цінність і інформативність у культурологічному контексті, що свідчитиме не тільки про достовірність отриманих даних, а й про особливості культурологічного знання людства загалом і дослідника зокрема на певному культурно-історичному етапі. У будь-який конкретно-історичний момент знання є обмеженим, проте людина є істотою, котра містить у собі цілий світ, побудований ієрархічно з безкінечної множини систем, і тому може відображати, усвідомлювати ту чи іншу сутність усього навколишнього світу, особливо ту, яку вона створила чи трансформувала власноруч. Ця найважливіша особливість гуманітарного, зокрема культурологічного, знання є його головною відмінністю від природничого підходу, для якого характерна теза: «Досліджуючи інше, пізнаєш самого себе».

Артефакти є проявами культури, проте не є тими «елементами», з яких вона складається. Ці елементи певним чином містяться в артефактах, що свідчить, що поняття «матеріальні артефакти культури» повністю відповідає статусу категоріальності в системі культури і дозволяє розглядати цю категорію у відмінності матеріального та духовного. Таким чином зникає визначена проблематичність відокремлення дослідження процесу розвитку культури, втіленого в матеріальних артефактах, від вивчення його результатів, також проявлених у матеріальних артефактах.

Отже, поняття «артефакт» є емпіричною передумовою певної інтерпретації культури, проте не її складовою. Категорія «матеріальних артефактів культури» не пов'язана безпосередньо із жодним з конкретних артефактів або їх властивостей — вона створюється з метою узагальнення сутності матеріальних утілень культури. Зв'язок цієї категорії з реальними проявами в дійсності є вельми опосередкованим: щоб зрозуміти, що таке артефакт, недостатньо та й неможливо перелічити всі наявні аналоги, відображені в цьому понятті. Предметний аспект культури — це лише відбиття неусвідомлених зв'язків людини зі світом. Так, матеріальні артефакти культури, за природою своєю суто предметні, набувають статусу феномену, тобто категоріального статусу, під час реалізації відношення між ними та суб'єктами культури.

Обґрунтувавши динамічний підхід до дослідження матеріальних артефактів культури та довівши категоріальність цього феномену, розглянемо інший аспект виокремлення цього феномену в культурології.

Дихотомія «матеріальне-ідеальне» є основою різних типологій культури, наприклад, аполонійська та діонісійська культури Ніцше, ідеаційний і чуттєвий способи світосприйняття П. Сорокіна, діалектичний матеріалізм К. Маркса тощо. Загалом, питання про внутрішню

будову культури досі є вельми дискусійним, у сучасній культурології взагалі немає єдності думок щодо поділу культури на типи за змістовою складовою. Водночас, можна перекоонатися, що практично в усіх типологіях матеріальний пласт культури відокремлений від інших. Тому поділ культури на матеріальну й ідеальну є найтрадиційнішим.

Звичайно, майже всі науковці відзначають відносність такого поділу: «Думка стає дією, дія — річчю, а річ, у свою чергу, породжує думку... Провести між матеріальною та духовною культурою чітку межу за принципом «з чого зроблений предмет», мабуть, неможливо» [11, с. 4]. Здавалося б, очевидним є дослідження артефактів як сфери матеріальної культури. Проте з історії культури відомо: якщо одна із систем намагається посісти монополістичну позицію і витіснити іншу, то вона втрачає достовірність. Тому теза Р. Миролюбової про те, що «перетворення «натури» на «культуру» починається саме на матеріальному рівні» [12, с. 12], є вельми неоднозначною з превалюванням матеріалістичного погляду на річ як феномен культури, застарілою, адже саме ідеєю зумовлюється перетворення, наприклад, шматка каменю (природний об'єкт) на рубило (артефакт). Із сучасних позицій, зокрема з позиції цього дослідження, цю тезу можна уточнити таким чином: «Перетворення натури на культуру починає фіксуватися саме на матеріальному рівні». Така предметна невизначеність ускладнює логічне структурування об'єкта дослідження.

На нашу думку, слухшим є твердження про органічний взаємозв'язок матеріальної та духовної культури, наведене М. Каганом: «...виокремлення матеріальної та духовної культури слід розуміти не в тому сенсі, ніби перша є чимось суто і тільки матеріальним, а друга — суто і тільки духовним, а в тому, що в цих пластах культури є діаметрально протилежним співвідношення духовної та матеріальної засад» [13, с. 79]. А. Кармін також висловлює тезу про некоректність протиставлення матеріальної і духовної культури, що стало традиційним. Згідно з його точкою зору, яку ми поділяємо, матеріальна та духовна культура — це не особливі сфери культури, а тільки принципи виокремлення стосовно пізнавальної, аксіологічної та нормативної «осей» культури. Таким чином, матеріальною культурою він уважає «матеріальні форми вираження культурних змістів» [14, с. 317], тобто саме ті феномени, які названо матеріальними артефактами культури.

Отже, досліджуючи артефакти як матеріальні культурні прояви, матимемо на увазі матеріальні носії культурної інформації про людство, відокремлюючи їх від ідеаціональних, основуючись на вираженішій у них матеріальній складовій, а не належності їх до матеріальної культури. Матеріальна і духовна культури можуть бути проявлені як у матеріальних, так і в ідеаціональних артефактах. Наприклад, феномен духовної культури «релігія» може проявлятися в ідеаціональних артефактах («православ'я», «релігійна свідомість», «богослужіння»

тощо) і в матеріальних артефактах (певних предметах культури). Саме ідеаціональні артефакти традиційно є предметами культурологічних досліджень, багато з них навіть самі утворюють власні науки з власним предметом дослідження (наприклад, релігієзнавство), що не стоюється матеріальних артефактів.

Будь-який ідеаціональний артефакт не може існувати поза відповідним матеріальним носієм, а матеріальний артефакт, у свою чергу — поза своєю духовною складовою: так реалізується діалектична єдність матеріального й ідеального. Таким чином, ідеаціональні властивості артефакту — це такі властивості, що відображаються не в об'єктивній, а в суб'єктивній реальності, залежать від суб'єкта, який аналізує означений артефакт. При цьому поняття матеріальності й ідеаціональності вельми відносні, тобто будь-який артефакт в одному контексті є проявом матеріальної, а в інших — духовної культури. Наприклад, керамічний виріб може бути ознакою належності його до культури, наприклад, шнурової кераміки (матеріальний пласт культури), а може вивчатися як ритуальний посуд (духовний пласт). Матеріальність та ідеаціональність — це «дві діалектичні протилежності, які не тільки співіснують разом, переходячи одна в одну своїм власним чином, але й взаємоприпускаючих і взаємовиключних у своєму протиріччі» [9, с. 94]. Ідеаціональні властивості зумовлені матеріальними, а матеріальні зумовлюють виникнення ідеаціональних, при цьому ні ті, ні інші не можуть вважатися абсолютно первинними або вторинними. Певною мірою поділяючи цю точку зору, можна зазначити: будь-який матеріальний артефакт існує водночас об'єктивно (як матеріальний носій культури) і суб'єктивно (як об'єкт, що належить до певної картини світу і, відтак, залежний від неї і впливає на неї).

Отже, матеріальні артефакти як об'єкти подальшого дослідження є не проявами абсолютних філософських категорій «матеріальне» й «ідеальне», а саме: матеріальними проявами культури — яке б походження вони не мали, до якої б галузі культури не належали.

Методологічна ефективність побудови теорії артефактів як культурних проявів може бути досягнута завдяки відмові від настанови на умовний і врешті-решт недоцільний поділ культури на духовну та матеріальну. Замість цієї настанови запропонована чітка стратифікація артефактів за рівнем їх «закріпленості», «представленості» в структурі культури: відповідно до цього, рівень матеріальних проявів культури є початковим, фундаментальним для дослідження складніших ідеаціональних артефактів.

Чіткої культурологічної теорії артефактів, особливо в сучасній національній науці, не існує. Утім, створення такої теорії вможливило б знаходження підходу до розуміння генези й динаміки матеріальних проявів культури, а відтак, розуміння національних культурних чинників перетворення світу.

Отже, можна дійти певний висновків.

1. Будь-яке культурологічне дослідження передбачає аналіз культурних проявів (артефактів) на різних рівнях їх існування. Предмет дослідження — матеріальний артефакт як феномен культури — є визнаною реальністю культурології як наукової дисципліни.

2. Артефакт є не одиницею культури, а її проявом, носієм доступної людині культурологічної інформації на сучасному етапі культурної генези.

3. Процес дослідження артефактів точніше, ніж результат, відображає особливості культурного досвіду людства в культурно-історичний момент, висвітлюючи не тільки навколишній світ культури, але і внутрішній світ людини.

4. Матеріальні артефакти як об'єкти культурологічного дослідження є не проявами філософських онтологічних категорій «матеріальне» й «ідеальне», а саме: матеріальними проявами культури — яку б природу вони не мали, до якої б сфери культури не належали.

Список літератури

1. Красноглазов А. Б. Функционирование артефакта в культурно-семантическом пространстве : дисс. ... доктора философских наук: 17.00.08 / А. Б. Красноглазов. — М., 1995. — 290 с.
2. Яковенко Ю. И. Проблема артефакта в социологии (историко-теоретический анализ) : дисс. ... доктора социологических наук: 22.00.01/ Ю. И. Яковенко. — К., 1996. — 446 с.
3. Cole M. Socio-cultural-historical psychology: some general remarks and a proposal for a new kind of cultural genetic methodology // Sociocultural studies of mind (edited by James Wertsh, Pablo del Rio, Amelia Alvarez) / Michael Cole — 1995. — 187–215 p.
4. Wartofsky M. W. Models (Representations and the scientific Understanding) / M. W. Wartofsky. — Boston-London, 1979 — 508 p.
5. Новиков А. М. Докторская диссертация : Пособие для докторантов и соискателей ученой степени доктора наук / А. М. Новиков — 3-е изд. — М.: Эгвес, 2003. — 120 с.
6. Багдасарьян Н. Мир человека как культура / Н. Багдасарьян, А. Литвинцева // Культурология. — М.: Высшая школа, 1994. — С. 120–147.
7. Мах Э. Познание и заблуждение. Очерки по психологии исследования / Эрнст Мах. — М.: Бином. Лаборатория знаний, 2003. — 456 с.
8. Оствальд В. Нагур-философия: Лекции, читанные в Лейпцигском университете / В. Оствальд. — Пер. с нем. — М.: URSS, 2006. — 340 с.
9. Федосин С. Основы синкретики: Философия носителей / С. Федосин. — М.: Едиториал, 2003. — 464 с.
10. Клейн Л. С. Археологические источники: учебное пособие / Л. С. Клейн. — Л.: ЛГУ, 1978. — 116 с.
11. Соколов Э. Духовная культура и становление человека / Э. Соколов. — Л.: ЛГИТМиК, 1972. — 368 с.
12. Миролюбова Р. Вещная среда как феномен культуры / Р. Миролюбова. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. — 140 с.
13. Каган М. Художественная культура как система / М. Каган // Вопросы социологии искусства. — Л.: ЛГИТМиК, 1980. — С. 75–81.
14. Кармин А. Культурология / А. Кармин. — СПб.: Лань, 2004. — 928 с.